

UDK: 7.077:062.1(497.5:497.6)"1937/1941"(091)
374.7(497.6)"1937/1941"(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 26. 6. 2003.
Prihvaćeno: 6. 12. 2004.

Suradnja HKD «Napredak» i Seljačke sloge u kampanji opismenjivanja

SUZANA LEČEK,

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

Seljačka sloga, kulturno prosvjetna organizacija Hrvatske seljačke stranke, organizirala je prve masovne izvaninstitucionalne tečajeve opismenjivanja s ciljem da se broj nepismenih spusti ispod 10% što se u europskim okvirima smatralo pokazateljem razvijenosti. HKD Napredak je od samih početaka pratio njezina nastojanja, a najveći je doprinos dao u velikoj kampanji 1937. - 41., kada je preuzeo glavni dio posla na području Bosne i Hercegovine. Zajedničkim naporima uspjelo im je opismeniti preko 300.000 ljudi, od čega je u Bosni i Hercegovini bilo oko 100.000.

Ključne riječi: HKD «Napredak», Seljačka sloga, Hrvatska seljačka stranka, opismenjivanje

Pismenost

Pismenost je tijekom 19. stoljeća postala toliko prihvaćeno mjerilo razvoja, napretka, statusa i napokon, pokazatelj pripadnosti zapadnom društvu da neki povjesničari s pravom govore o pravom «mitu o pismenosti».¹ Uvjerenje da ona otvara vrata modernizaciji natjerala je sve države na pojačane napore oko uvođenja obveznog osnovnog školovanja. Međutim, tamo gdje mreža škola nije mogla dovoljno brzo obuhvatiti sve obveznike, kao što je bio slučaj s hrvatskim krajevima, pokušavao se taj nedostatak nadomjestiti na drugi način – preko posebno organiziranih tečajeva za odrasle. Ovi pojačani naponi da se u određenom (kraćem) vremenu opismeni što više stanovništva nazivaju se kampanjama.² U pravilu su ih trebali voditi učitelji, ali kako u hrvatskim krajevima nije bilo dovoljno niti škola niti učitelja, posao su preuzimale izvanškolske (izvaninstitucionalne) građanske udruge.

Iako su prvi naponi učinjeni već 1905., pravu kampanju možemo povezati tek sa Seljačkom slogom, kulturno-prosvjetnom organizacijom Hrvatske seljačke stranke osnovanom 1925., kojoj je bio cilj pribaviti seljačkoj kulturi ugled

¹ Robert F. ARNOVE, Harvey J. GRAFF, *National Literacy Campaigns*, New York, London, 1987., 7.; Carlo M. CIPOLLA, *Literacy and Development in the West*, Harmondsworth 1969., 87.

i zasluženo priznaje u svijetu. Kako je to bilo nemoguće s tolikim postotkom nepismenih, u svoju široku djelatnost od samih je početaka unijela i tečajeve za nepismene koje su već ranije pokrenule neke građanske udruge. Međutim, zahvaljujući dobroj organizaciji i masovnosti seljačkog političkog pokreta, uspjela je postići zamah koji bi svakoj drugoj udruzi bio neostvariv.

Nepismenost u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1931. Popis stanovništva iz 1931. jasno je pokazao da potreba za izvaninstitucionalnim naporima nije nestala. Postotak nepismenih penja se do 27,7% u Savskoj banovini, 57,4% u Primorskoj, 62,1% u Drinskoj, a čak 72,6% u Vrbaskoj banovini. U nekim kotarevima premašivala je $\frac{3}{4}$ stanovništva, primjerice u Bugojnu (80,9%), Duvnu (85%), Konjicu (77,4%), Livnu (75,8%), Prozoru (tu je bila najviša, punih 86,1%), Fojnici (75,3%), Jajcu (79,6%), Kotor Varošu (81,6%) i Mrkonjić Gradu (79,3%), a osim sarajevskog kotara, posvuda je bila preko 60%.³ U travničkom kotaru (većinsko hrvatsko stanovništvo) bilo je sela u kojima se nije mogao naći niti jedan pismeni čovjek ili ih je bilo tek nekoliko na 200 - 300 susedljana.⁴ Od 628.000 katolika u Bosni i Hercegovini, više od 370.000 njih je bilo nepismeno.⁵

Izvaninstitucionalna akcija nametala se kao jedino rješenje u doba kada školski sustav nije mogao obuhvatiti još niti svu djecu, a posebno ne one koji su prerasli tu dob. Država i dalje nije mogla izgraditi dovoljan broj škola po selima, osjećao se manjak učitelja, a i djeca koja su polazila školu činila su to često neredovito (radi zime, udaljenosti, sezonskih radova na gospodarstvu), pa je sekundarna nepismenost (zaboravljanje naučenoga) premašivala postotke izražene u službenim statistikama. U Bosni i Hercegovini problem je predstavljalo i osjetno zapostavljanje katoličkih i muslimanskih krajeva u državnim nastojanjima da popravi školstvo. Stoga je u školskoj godini 1937./38. od 335.000 školskih obveznika tek njih 134.404. polazilo školu (40%).⁶

Počeci rada na opismenjivanju (do 1918.)

Budući da školski sustav početkom 20. stoljeća nije mogao obuhvatiti svu djecu, građanstvo je pokušalo privatnim udruženjima ubrzati proces opismenjivanja i smanjiti zaostajanje za Europom. Uz osnivanje knjižnica i čitaonica (koje su trebale spriječiti sekundarnu nepismenost) i organiziranje stručnih predavanja, ova društva često su pomagala ili sama održavala tečajeve za nepismene (tada nazivane analfabetskim tečajevima). Pri tome su se oslanjala isključivo na školovane učitelje, koji su bili već ionako preopterećeni, pa je i uspjeh bio skroman.

² Prema UNESCO-voj definiciji nacionalna kampanja je masovni napor za opismenjivanje svih odraslih muškaraca i žena u određenom razdoblju., R. F. ARNOVE, H. J. GRAFE, *n. dj.*, 2. - 3.

³ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine. Knjiga III. Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Beograd 1938., 4. - 10.; 26. - 35., 68. - 73.; 76. - 97., 112. - 117.

⁴ «Stanje pismenosti u Bosni i Hercegovini», *Napredak. Glasilo hrvatskog kulturnog društva «Napredak» u Sarajevu* (dalje: *Napredak*), 12/1937., br. 9, 108. Travnički je kotar imao 70,4% nepismenih. *Definitivni rezultati*, 32.

⁵ «Napretkova akcija protiv nepismenosti», *Napredak*, 12/1937., br. 10, 121.

⁶ «Prosvjetno predavanje u Zagrebu», *Napredak*, 14/1939., br. 5, 60.

Za kasnije kampanje opismenjivanja najvažnije je bilo djelovanje studentskog Društva hrvatskih sveučilišnih građana za pouku analfabela (Društvo ABC), koje je pokrenulo prvu važniju borbu protiv nepismenosti. U njemu je započeo s kulturno-prosvjetnim radom tada student pravnog fakulteta, a kasnije duhovni vođa Seljačke sloge Rudolf Herceg (prvo tajnik, od 1935. i predsjednik).⁷ U sklopu Društva Herceg je pokušao provoditi zamisli Antuna Radića pa je pozvao pismene seljake da sami kod kuće podučavaju svoje ukućane.⁸

Najopsežnije su akcije ostvarili zimi 1911./12. godine. Antun Peulić i Herceg sastavili su tada i vlastitu *Abecedarku* (s *Uputom za podučavanje*), koja je malo preuređena korištena i u kampanjama Seljačke sloge.⁹ Te je zime oko 6.000 ljudi prošlo tečaj, što je mogao biti dobar početak, ali je rad Društva zabranjen uvođenjem komesarijata 1912. Pokušaji vlade da vlastitim tečajevima ublaži problem nepismenosti nisu otišli puno dalje od banove naredbe.¹⁰

Uvođenjem komesarijata rad je u Hrvatskoj prestao, ali kampanja je imala odjeka u Bosni i Hercegovini. Tamo su tečajevi započeli nakon što se bosansko-hercegovački sabor uspio izboriti za ukidanje vladine uredbe koja je pojedincima i društvima branila održavanje tečajeva (19. 11. 1910.). Najveće je uspjehe postigao fra Didak Buntić na Širokom Brijegu. Oduševljen akcijom Društva ABC, posjetio je Zagreb, proučio način rada, donio sa sobom prve Hercegovine *Abecedarke* i 1911. godine – istovremeno s velikom kampanjom u Hrvatskoj - započeo s radom. Kako nije mogao angažirati studente, odnosno predstavnike inteligencije, osim na svećenike mogao se osloniti jedino na organizacije Hrvatske narodne zajednice (bio je član njezina Središnjeg odbora) i na Napredak. Uz njihovu pomoć uspio je pokrenuti tečajeve («škole Hrvatske narodne zajednice»). Za ono što nije sam stizao - slično zamislama Društva ABC - oslanjao se na same seljake, imenujući neke nadzornicima, a neke poučavateljima. Na njegovim je tečajevima u razdoblju 1912. - 1917. naučilo čitati i pisati oko 14.000 ljudi.¹¹

⁷ U Klubu je kao student djelovao Ante Premužić, kasnije djelatni član HSS-a i tajnik Seljačke sloge od 1937. Kao inženjer šumarstva je napravio projekt seljačkih gospodarstava na kršu koji se dosta popularizirao tijekom 1930-ih.

⁸ A. Radić predložio je to još u prvim brojevima svoga *Doma* (*Dom*, I/1900., br. 2), A. RADIĆ, *Sabrana djela II.* (dalje: *SD*), Zagreb 1936., 30. Dosljedno je iznosio ideju i kasnije bilo da je podržavao rad Društva ABC, osvrtao se na moguća korištenja državnog zajma (1913., *SD XIII*, 8.) ili hvalio djelovanje fra Didaka Buntića (1913., *SD XIII*, 80. - 81.).

⁹ A. PEULIĆ, R. HERCEG, *Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenih*, Zagreb 1911.; ISTI, *Uputa za poučavanje odraslih nepismenih*, Zagreb 1911.; R. HERCEG, *Prosvjetom k slobodi*, Zagreb 1911., pretiskana u ISTI, *Teško je čovjeku u mraku*, Zagreb 1919.

¹⁰ Naredba bana Slavka Cuvaja kojom polazjenje analfabetskih tečajeva postaje obvezom za djecu 12-15 godina, koja ne mogu polaziti redovnu školu. *Narodne novine*, 78/1912., br. 58 (9. 3. 1912.), 1. - 3.

¹¹ «Analfabetski tečajevi», *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za prostu godinu 1914.*, Sarajevo, 1913., 169.; Dr. JELENIĆ, «Postanak i razvoj analfabetskih tečajeva u Bosni i Hercegovini», *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za prestupnu godinu 1916.*, Sarajevo, 1915, 120. - 124.; «Stanje pismenosti u Bosni i Hercegovini», *Napredak*, 12/1937., br. 9, 108.; Dragan ČELIK, «Bosansko-hercegovački sabor za slobodno pobijanje nepismenos

Brojčano gledano nekoliko tisuća opismenjenih na tečajevima prije Prvog svjetskog rata bila je kap u moru nepismenosti. Značajnije je bilo promoviranje ideje izvaninstitucionalnog rada i to što su stvorena osnovna polazišta, koja su korištena u kasnijim kampanjama.

Nakon rata Herceg je kao prosvjetni referent Oblasnog odbora za zaštitu djece i mladeži (kasnije Narodne zaštite, Saveza karitativnih društava) vodio brigu i o školovanju štitenika Odbora, usvojene ili preseljene djece, u sredinama čije mogućnosti često nisu dostajale niti za domaću djecu.¹² U tome mu je pomagao učenik fra Buntića Pero Lasić, koji je i napisao brošuru o Buntićevoj metodi.¹³ Uporni je Herceg uspio preko Odbora 1919./20. pokrenuti novu kampanju za opismenjivanje, ali je rad nakon toga zamro radi političkih prilika sve do osnivanja Seljačke sloge 1925. godine.

Borba za pismenost od 1918. do 1930.

Mogućnosti kampanja za pismenost koje je vodila Seljačka sloga izravno su ovisile o političkim (ne)prilikama u kojima se nalazio HSS. Tek nagodbom 1925. i ulaskom Stjepana Radića u vladu, započelo je povoljnije razdoblje pa je tijekom četverogodišnjeg djelovanja Seljačke sloge osnovano 214 ogranaka i u manjem su mjerilu vođene kampanje za opismenjivanje (1925. - 1929.). Godišnje je poučavano preko 4.000 nepismenih, a posljednje sezone 1928./29. najmanje 10.000.¹⁴ Šestosiječanjska diktatura donijela je prekid rada Seljačke sloge iako nije bilo službene zabrane.

Suradnja Napretka i R. Hercega započela je i prije službenog osnivanja Seljačke sloge nabavom njegovih *Abecedarki*. Prva je narudžba bila opreznih 50 komada (1922.), ali i kasnije brojke pokazuju da Napretku tečajevi za nepismene još nisu bili među važnijim poslovima (1926. naručili su 200 - 300 *Abecedarki*). Poticaji su dolazili iz Zagreba (isprva privatni, a nakon osnivanja Seljačke sloge u njezino ime), računajući na Napredak kao jedinu organizaciju koja bi mogla «preuzeti inicijativu i vršiti kontrolu».¹⁵ Razlog početnom slabom odazivu Napretka nije bila toliko nezainteresiranost za tečajeve nego nedovoljna sredstva, jer se nije moglo prekinuti s drugim započetim djelatnostima kako bi se odvojile veće svote za širenje pismenosti. Rješenje se pokušalo naći u traženju pomoći od Oblasnog odbora u Sarajevu (kao što je Seljačka sloga tražila od Zagrebačkog), ali odobreno im je samo 2.000 din.¹⁶

ti», *Napredak*, 12/19 37., br. 10, 121. - 123.; Ivan SUŠAC, «Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti», *Napredak*, 12/1937., br. 10, 125. - 127.

¹² «Djeca iz Bosne u analfabetskom tečaju u Daruvaru», *Narodna zaštita*, 3/1919., br. 7 - 8, 181.

¹³ P. LASIĆ, *Put do narodne prosvjete. Po metodi C. fra Didaka Buntića, njegove borbe i njegov uspjeh*, Zagreb 1919.

¹⁴ «Glavna skupština Seljačke Sloge», *Seljačka prosvjeta* (dalje: SP), 4/1929., br. 5, 77.

¹⁵ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (dalje: ABH), f. HKPD Napredak, 2603/14; 131/42.

¹⁶ ABH, f. HKPD Napredak, 2005/51; 2512/52.

U Bosni i Hercegovini su u tom razdoblju veće uspjehe postigli neki uporni pojedinci, poput iskusnoga Buntićeva sljedbenika Ivana Sušca u banjalučkom kotaru 1924./25. Tada je opismenjeno preko 2.000 mladih, a pomoć su pružili katolički i pravoslavni svećenik i hodža, zatim Napredak, Gajret, Prosvjeta, pa i Ministarstvo prosvjete, koji su osigurali nagrade i početnice.¹⁷ Napokon je «iza duga čekanja» da se nepismenost suzbije širenjem škola, Napredak tek 1929. krenuo u ozbiljniju kampanju, kojom je obuhvatio travnički, mostarski i ljubuški kotar, a 1930./31. namjeravao je proširiti djelovanje na Bugojno, Jajce, Gornji Vakuf, Busovaču i Zenicu. U travničkom kotaru platili su čak i putujućeg učitelja (Rajića). Održano je oko 40 tečajeva s 1.100 polaznika. U Hercegovini (mostarski kotar) je devet tečajeva polazilo 622 nepismenih, a uspješni tečajevi održani su još u Konjicu i Fojnici. Držali su ih učitelji, članovi Napretka i seljaci, a Središnjica u Sarajevu je pomagala dajući Hercegove *Abecedarke*. Uspjeh akcije je izazvao toliko oduševljenje da je Napredak odlučio zatražiti kredit od 160.000 din kako bi mogao proširiti kampanju.¹⁸ Rad je prekinut u samom začetku. Zakon iz 1929. prisilio je Napredak okrenuti se drugim djelatnostima narodnog prosvjećivanja - knjižnicama.¹⁹

Naime, i tečajevi za nepismene su postali jedna od djelatnosti koju je država u doba diktature pokušala staviti pod potpunu kontrolu, pa su prema zakonu od 5. 12. 1929. dobili status narodnih škola (§ 7). To je značilo da su ih od tada mogle držati samo službene osobe, učitelji i učiteljice (državni službenici), i to u školama, po odobrenim programima i pod strogom kontrolom najviših državnih vlasti (§ 155). «Privatna inicijativa», pod kojom se mislilo na društva poput Seljačke sloge i Napretka, mogla su tek pomagati i to financijski.²⁰ Država je preuzimala punu brigu za nepismene, ali su prvobitne odredbe ublažene kasnijim tumačenjima da se tečajevi mogu organizirati samo tamo gdje se prijavi najmanje 15 dragovoljnih polaznika.²¹ Napredak se nije odmah

¹⁷ «Iskaz o uspjehu analfabet. tečajeva u srezu banjalučkom», ABH, f. HKPD Napredak, 1346/40; I. SUŠAČ, «Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti», *Napredak*, 12/1937., br. 10, 125. - 127.

¹⁸ S. M. (Stipo MARKOVIĆ), «Drugi Napretkov analfabetički ispit u okolici Travnika», *Napredak*, 5/1930., br. 7, 99.; Unatoč problemima odlučeno je 1930. da se nastave održavati tečajevi. Za rad u narodu (prosvjeta, knjižnice) bilo je predviđeno 150.000 din. «Iz zapisnika XXVI. glavne godišnje skupštine Središnje uprave», *Napredak*, 5/1930., br. 8, 114., 121.; «Stanje pismenosti u Bosni i Hercegovini», *Napredak*, 12/1937., br. 9, 108.; S. MARKOVIĆ, «Napretkovo pobijanje nepismenosti u g. 1929. i 1930.», *Napredak*, 12/1937., br. 10, 124. - 125.; I. SUŠAČ, «Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti», *Napredak*, 12/1937., br. 10, 125. - 127.

¹⁹ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 6/1931., br. 7, 92.; «Napretkove seoske pomične knjižnice», *Napredak*, 12/1937., br. 5, 49.

²⁰ *Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji od 5. decembra 1929. god. s objašnjenjem*, Zagreb 1930. Položaj tečajeva za nepismene reguliran je člancima 7, 16, 153. - 157.; «Dopis Ministarstva prosvjete Kraljevskim banskim upravama za prosvjetna odjeljenja i sreskim načelnicima za školske nadzornike od 15. 11. 1930.», *Prosvetni glasnik. Službeni organ Ministarstva prosvete* (dalje: *Prosvetni glasnik*), 46/1930., br. 11, t. 220 (str. 1201. - 1202.).

²¹ «Dopis načelnika Odjeljenja za osnovnu nastavu Kraljevskim banskim upravama za prosvjetna odjeljenja od 1.1.1931.», *Prosvetni glasnik*, 47/1931., br. 1, t. 22 (str. 18.).

pomirio sa zabranom, pa je u jesen 1930. uputio molbu Ministarstvu prosvjete da mu dopusti nastavak rada, služenje s Hercegovim *Abecedarkama* (da se iskoriste zalihe, a kasnije bi uzeli druge) i da tečajeve drži učitelj Emil Rajić (dodano je da drže tečajeve u selima daleko od škola, koja bi po novom zakonu bila isključena). Molba je bila odbijena. Nije uspio niti pokušaj zajedničkog nastupa s drugim prosvjetnim društvima.²² Tečajevi su se sveli na pojedinačne napore onih hrabrijih, poput fra Vencela Kosira koji je 1933. pokrenuo tečaj u Širokom Brijegu i u molbi da mu se pomogne *Abecedarkama* (Napredak mu je spremno poslao 550 komada koji su mu nedostajali za 800 polaznika) naglasio da je tečajeve «tako udesio da se ne bojim sukoba sa zakonskim propisima».²³

Kampanje opismenjivanja 1937. - 1941.

Stvarne mogućnosti vođenja kampanje opismenjivanja otvorile su se tek 1930-ih godina, kada je obnovom političkog života krajem 1935. obnovljena i Seljačka sloga.²⁴ U više od 1.100 ogranaka koje je organizacija imala pred Drugi svjetski rat u svim krajevima gdje je živjelo hrvatsko stanovništvo (a tamo gdje ih nije bilo radilo se preko političkih organizacija HSS-a i srodnih organizacija), uspjela je organizirati prvu masovnu kampanju opismenjivanja.²⁵ Zamah akcije je to zanimljiviji što je nisu vodila državna tijela, nego oporbena politička stranka koja je tada uspješno stvarala svojevrsnu «državu u državi» i zahvaljujući tome uspjela pokrenuti masu stanovništva prema ostvarenju svojih političkih, gospodarskih i kulturnih ciljeva.

Dodatnu je pomoć Seljačka sloga dobila stvaranjem Banovine Hrvatske, kada je konačno mogla ostvarivati svoje projekte s vladajućeg položaja, a ne oporbenoga (1939.). Zakoni su tada bili na njezinoj strani pa je uz zamisli o održavanju seljačke kulture dio napora išao i u pomaganje kampanje opismenjivanja. Pomoglo je i što je banovinskim odjelnim predstojnikom za prosvjetu imenovan Izidor Škorjač, jedan od vodećih djelatnika Seljačke sloge, urednik njezinih glasila i osoba neraskidivo povezana s kampanjom. Odmah je objavljena naredba o tečajevima kojom se postojeći zakon iz 1929. dopunio time da podučavati mogu «i drugi pismeni ljudi, koji su to voljni i sposobni raditi».²⁶ Akcija je poprimila općenarodne razmjere, pa se uz Seljačku slogu, Klub ABC, Napredak, Seljačko kolo (za srpsko stanovništvo), 1940. uključio niz drugih građanskih udruga, a poziv je uputila i Katolička crkva. Škorjač je službeno naredio da i škole (i učitelji i učenici) trebaju dati svoj doprinos.²⁷

²² ABH, f. HKPD Napredak, 3035/72; 50/73.

²³ ABH, f. HKPD Napredak, 320/90.

²⁴ O njezinu djelovanju u Bosni i Hercegovini vidjeti: Tomislav IŠEK, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941.*, Sarajevo 1991., 153. - 176.

²⁵ Suzana LEČEK, «Seljačka sloga i prva kampanja opismenjivanja u Hrvatskoj (1937. - 1941.)», *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, Zagreb 2003., str. 292. - 301.

²⁶ «Naredba o analfabetskim tečajevima po selima i gradovima od 24. 1. 1940.» i «Raspored predmeta i naučna osnova za analfabetske tečajeve i analfabetske produžne tečajeve od 24. 1. 1940.», *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine hrvatske Odjela za prosvjetu* (dalje: *Službeni glasnik*), 1/1940., br. 1-2, 105. - 109.

U ljeto 1940. i u Beogradu su najavljene promjene. Ministarstvo prosvjete obećalo je svoju svesrdnu pomoć u akciji kojom bi se u dvije godine Jugoslavija riješila nepismenosti. Tečajevi bi se osnivali pri svakoj školi, a tamo gdje nema škola držali bi ih pismeni ljudi, seljaci, svećenici ili članovi nekog društva – upravo onako kako su radili Seljačka sloga i Napredak. Država bi sa svoje strane pružila izdašnu financijsku pomoć.²⁸

Način poduke

Iskustvo da dobra volja malog broja inteligencije raspoložene za pomoć narodu nije dovoljna natjerala je voditelje kampanje da se još pred Prvi svjetski rat okrenu novom postupku: poticanju seljaka da sami rade na opismenivanju. To se uklapalo i u ideološke postavke seljačkog pokreta, koji je nastojao od seljaka učiniti «subjekt» političkog života, ali i ukupnog društvenog djelovanja. U kampanjama koje je vodila Seljačka sloga od početka se naglašavala ta strana. Iako su tijekom 1920-ih održavani i tečajevi koje su pomagali voditi učitelji, težište je bilo na pojedinačnom poučavanju odraslih (15-40 godina starosti) kod kuće, što je mogao učiniti svatko od pismenih ukućana. Prednosti takvog načina rada koristile su se i u Bosni i Hercegovini. Na tečajevima koje je 1924./25. u banjalučkom kotaru organizirao Ivan Sušac najmlađem je «učitelju» bilo 12 godina (najstarijem 50, a raspon u godinama kod polaznika bio je manji – od 7 do 37 godina, što je odgovaralo početnim naporima da se opismene barem oni u mlađoj dobi). Kao i kod Seljačke sloge (iako se u Bosni i Hercegovini takav način nazivao «Buntićevom metodom») i ovdje je rad ovisio o pismenim seljacima, ali se izričitiye naglašavala uloga župnika (paroha i hodža) te «narodnih učitelja» kao pokretača kampanje. Oni su trebali pronaći najprikladnije osobe za držanje tečajeva («najčestitije i najpismenije ljude u selu»), osposobiti ih na tečajevima koje su sami držali, a kasnije nadgledati vođenje tečajeva (u naputku koji je sastavio Sušac predviđalo se barem tri puta obići i provjeriti uspješnost rada).²⁹

Nakon obnove djelovanja Seljačke sloge 1935. rad je nastavljen još većim intenzitetom, iako u ponešto izmijenjenim prilikama. Kako u međuvremenu doneseni školski zakon nije dopuštao tečajeve izvan škola, Seljačka sloga se potpuno okrenula svojoj osnovnoj zamisli: pojedinačnom poučavanju. Na Šestoj godišnjoj skupštini Seljačke sloge 16. 2. 1936. kao jedan od zaključaka o budućem radu navedeno je da i uz nepovoljni zakon treba nastaviti rad, jer zakon nigdje izričito ne spominje da «seljak ne smije u svom domu poučava-

²⁷ Odluka od 4.9.1940., *Službeni glasnik*, 1/1940., br. 8, 591.; Odluka od 17. 9. 1940., *Službeni glasnik*, 1/1940., br. 9, 764. - 767.; Odluka od 12. 9. 1940., *Službeni glasnik*, 1/1940., br. 10, 835. - 836. O održanim predavanjima školski su nadzornici morali izvijestiti Odjel za prosvjetu Banske vlade.

²⁸ «Velika državna akcija za pobijanje nepismenosti», *Napredak*, 15/1940., br. 9, 120. - 121.

²⁹ U nastavku je pridodana molba za pomoć u liječenju (koja je odbijena), u kojoj Sušac navodi da je u razdoblju 1913. - 1925. održao oko 200 tečajeva, na kojima je ukupno opismenjeno oko 4.000 ljudi (1.500 Hrvata i 2.500 Srba). «Iskaz o uspjehu analfabet. tečajeva u srezu banjalučkom», ABH, f. HKPD Napredak, 1346/40.

ti svoga nepismenog domara». ³⁰ Poduka je sve do 1939. ostajala na ukućanima ili susjedima koji su znali čitati i pisati, a bili voljni poučavati ostale.

Metoda je u Bosni i Hercegovini bila odlično prihvaćena, jer način učenja nije bio nepoznat. U seljačkom se društvu od kako se pamtilo uvijek moglo pronaći ponekog pismenog tko je bio voljan poučiti druge zainteresirane. Razlika je više bila u tome što su ranije ovi zainteresirani bili rijetkost jer nije bilo niti prave potrebe, a sada se težilo obuhvatiti sve nepismene. ³¹

Radi drukčije situacije, organizacija kampanje je u Bosni i Hercegovini ipak je imala neke osobitosti. Dok su u Seljačkoj slozi svi ogranci bili neposredno vezani uz središnjicu u Zagrebu (tek se s povećanjem njihova broja neposredno pred rat počelo s kotarskim sastancima), komunikacija je bila jednostavnija i lakša, a uz to se moglo osloniti na čvrsto ustrojenu mrežu političkih organizacija HSS-a i veći broj pismenih, u Bosni i Hercegovini rad se morao osmisliti drukčije. Ustrojena je puno čvršća «hijerarhijska» mreža koja je povezivala Napredak u Sarajevu s mnogobrojnim selima i zaseocima diljem Bosne i Hercegovine. Na razini kotareva birani su akcijski (radni) odbori u koje su ulazili članovi Napretka, Seljačke sloge i kotarskih organizacija HSS-a. Područje jednog akcijskog odbora dijelilo se na manje jedinice (područje općine ili župe) u kojima je seljaštvo na sastancima biralo «hrvatske prosvjetare» i «nadzornike» za pojedina sela. Računalo se da akcijski odbor dijeli svoje područje na nekoliko župa (od nekoliko pa čak do 20), od kojih svaka ima 15 do 25 sela, pa prema tome 15 do 25 nadzornika i 4 do 6 prosvjetara. Prosvjetari su vodili brigu o cijeloj jedinici, a nadzornici su obilazili pojedina sela i zaseoke. U njima su nalazili poučavatelje, pismene ljude, uglavnom seljake, koji su pod budnim okom nadzornika poučavali nepismene. ³² Poučavalo se starije od 12 godina, a ako u blizini (preko 4 km) nije bilo škole, onda i djecu od 7 godina. ³³

Postojala je razlika i u poučavateljima. Dok se u Hrvatskoj 1930-ih ustrajalo na tome da to budu seljaci, u Bosni i Hercegovini posla su se prihvatili svi koji su mogli i htjeli. Učitelji, svećenici i članovi Napretka birani su za prosvjetare, ali su nerijetko uz seljake poučavali i oni. Učiteljima se rad u kampanji često otežavao, pa je i kasnijih godina bilo pokušaja da ih se udalji od tog korisnog rada, primjerice u kampanji 1938./39. godine bilo im je onemogućeno sudjelovanje «povjerljivom» naredbom Banske uprave u Splitu. ³⁴

Velik broj nepismenih i razmjerno malen broj onih na koje se u kampanji moglo računati kao na poučavatelje, uvjetovao je još jednu razliku. Iako je ideal bio da svaka kuća ima jednog poučavatelja, ovdje to jednostavno nije bilo

³⁰ «Šesta redovita glavna skupština Seljačke sloge dne 16. veljače 1936.», *Seljačka sloga* (dalje: SS), 1/1936., br. 2, 35.

³¹ S. MARKOVIĆ, «Mogu li pojedinci poučavati pojedince i s kakvim uspjehom?», *Napredak*, 12/1937., br. 12, 146.

³² «Treba raditi», *Napredak*, 13/1938., br. 10, 119.

³³ Ante MARTINOVIĆ, «Borba protiv nepismenosti», *Napredak. Hrvatski narodni kalendar*, Sarajevo 1946., 96. - 97.

³⁴ «Aktioni odbor u Čapljini prednjači», *Napredak*, 14/1939., br. 3, 33.

moгуće postići. Poučavanje se obavljalo pojedinačno, ali i na tečajevima iako je još vrijedila službena zabrana. Za veće skupine i u selima je ponekad tečaj držan u čitaonici, u iznajmljenoj ili ustupljenoj sobi ili pak u kući poučavatelja. Manje skupine okupljale su se na sijelima i prelima, na kojima se umjesto uobičajenih priča i zabave učilo čitati.

Organiziranje kampanje

Osnovne karakteristike kampanje oblikovane su još u 1920-im godina. U predavanjima i priložima u novinama Herceg i suradnici su naglašavali hitnost, pokušavajući uzbuniti javnost i navesti što više ljudi na djelovanje. Slikovito je opisivano zaostajanje, problemi na koje seljak svakog dana nailazi u izmijenjenom načinu života, dočaravano koje sve mogućnosti stoje pred pismenim čovjekom i postavljan je cilj - ove zime moraju svi nepismeni (muškarci i žene) do 50 godina starosti naučiti čitati i pisati.³⁵ Ne obazirući se na neizvedivost plana, nastojali su svojim slušačima uliti vjeru da je postavljen zadatak ostvariv svakome. U tim ranim naporima nazirali su se obrisi budućeg postupka: jasno je predstavljeno koliko je pismenost nužna i koje su štete od nepismenosti, stvarano je ozračje žurbe i straha da vrijeme ističe, te postavljen zahtjevan cilj (potpuna pismenost, koja je kasnije zamijenjena sa spuštanjem ispod 10% nepismenih do popisa 1931., odnosno 1941.) koji se trebao postići što brže i to u određenom roku, a ne nekom neodređenom, budućem vremenu.

Kampanja 1937./1938.

Ipak prave, široko zasnovane kampanje, pokrenute su tek 1930-ih godina. Prva godina nakon obnove bila je posvećena izgradnji organizacije Seljačke sloge, pa se s kampanjom opismenjivanja započelo tek u jesen 1937. Jesenskom radu prethodio je poziv vođe seljačkog pokreta Vladka Mačeka upućen na smotri u Kupincu 1. 8. 1937. da se svi pridruže pokretu za pismenost.³⁶ Kasnije se taj poziv ponavljao, a na Mačekov autoritet, kao i na pripadnost seljačkom pokretu pozivali su na nizu predavanja i prosvjetnih sastanaka kojima se kampanja popularizirala u pokrajini. Bez ugleda seljačkog pokreta i prihvaćenosti njegove ideologije bilo bi nemoguće privući tolike ljude, a posebno ne preokrenuti neka tradicionalna gledanja. Kada se govorilo o nužnosti opismenjivanja žena, redovno se pozivalo na izričito traženje Mačeka i HSS-a da se žene u svojoj domeni uključe u pokret. Iako je to bilo i na razini majke-odgojiteljice, bilo je daleko više nego bi staro shvaćanje ženskog položaja u društvu dopuštalo.

Postupak iz 1937. ponavljao se idućih godina. S pripremama se počinjalo već krajem ljeta. Ogranci Seljačke sloge i akcijski odbori u Bosni i Hercegovini

³⁵ R. HERCEG, *Prosvjetna akcija odozdo*, Zagreb 1925., 7.

³⁶ *Seljački dom*, 25/1937., br. 34 (5. 8. 1937.), 2. Njegove su riječi u posebnom okviru objavljivane u svakom broju *Napretka*: «Svaki čovjek i svaka žena, koji znanu čitati i pisati, neka nauče trojicu, a ovi opet trojicu. Ja sam uvjeren, da na taj način za pet godina među Hrvatima ne će biti nepismenosti.»

dobivali su detaljne upute kako provesti akciju: trebali su sastaviti popise nepismenih (između 8 i 50 godina), vidjeti koliko treba učila i napraviti proračun - koliko mogu platiti sami nepismeni, a koliko oni, dok bi se ostatak podmirio iz fonda Kluba ABC (u Hrvatskoj) ili središnjice Napretka (u Bosni i Hercegovini). Uz to, tiskani su i plakati koji su poticali širu javnost da se pridruži kampanji.³⁷

Pokret u kojem je prema zamisli djelatnika Seljačke sloge trebao sudjelovati cijeli narod, tražio je i velika sredstva. Značke, plakati i akcije sabiranja trebale su osigurati novac koji nije bio malen. U najhrabrijim procjenama spominjao se i milijun nepismenih (kako je jedan komplet učila koštao 8 din, Herceg je preuzetno zaokružio i potrebna sredstva na 8 mil din).³⁸

Kampanja je službeno počinjala «tjednom pokreta za pismenost». Prve je godine to bilo 30. 10. - 7. 11. 1937., a otvorili su ga voditelji kampanje predavanjima na radiju.³⁹ Pozivali su se oni uključeni ili simpatizeri da nošenjem značke s natpisom «ABC. Prosvjetom k sreći» populariziraju pokret.⁴⁰ U tom su tjednu organizirane i sabirne akcije, a ogranci su trebali započeti s poučavanjem.

Uključivanje Napretka. Napredak se 1937. uključio u kampanju koju je započela Seljačka sloga. Do tada je njegov rad na narodnom prosvjećivanju (nakon spomenutog zakona iz 1929.) bio okrenut ponajprije knjižnicama. Uz njih, od 1936. započela su i predavanja koja baš i nisu imala velik odaziv.⁴¹

Suradnja je dogovorena u ljeto 1937. za vrijeme Hercegovina puta po Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Jedan od glavnih ciljeva bio mu je pozvati na suradnju u predstojećoj kampanji opismenjivanja, jer se radilo o krajevima koji su imali najveće postotke nepismenih.⁴² Od tada je Napredak postao glavnim suradnikom Seljačke sloge, a imena predsjednika središnjice u Sarajevu Ante Alaupovića, zagrebačke organizacije dr. Ante Vrgoča, te Ante Martinovića, zaduženog za kampanje opismenjivanja u Bosni i Hercegovini, navedena su na svim dopisima vezanim uz kampanju.

Na godišnjoj skupštini Napretka 4. - 7. 7. 1937. zaključeno je da treba nabaviti 10.000 Hercegovih *Abeceđarki* da bi se «opet uzmoglo otpočeti sa održanjem analfabetskih tečajeva».⁴³ Do jeseni ih je kupljeno 20.000 i rad je mogao početi. Zamišljeno je da se krene «na najlakše položaje», na gradove i sela koji su imali najviše pismenih, a od tuda bi se rad širio prema nepismenijima. Od svakog se kotara tražilo da napravi petogodišnji plan rada i pronađe ljude koji bi vodili kampanju, a trebali su biti «dobri borci i radnici». Organizaciju su provodile Napretkove podorganizacije, koje su morale pro-

³⁷ R. HERCEG, «Poruka svim ograncima Seljačke sloge», SS, 2/1937., br. 9, 202.

³⁸ SS, 2/1937., br. 8, 196.

³⁹ Sva su predavanja objavljena u knjižici *Pokret za pismenost*, Zagreb 1938., 29. - 36.

⁴⁰ SS, 2/1937., br. 9, 215.

⁴¹ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 12/1937., br. 7, 78.

⁴² SS, 2/1937., br. 7, 181.

⁴³ «Iz zapisnika XXXIII. redovite godišnje skupštine Središnje uprave 4. - 7. 7. 1937.», *Napredak*, 12/1937., br. 8, 99., 105.

naći i način kako skupiti sredstva za kampanju. Financijsko pomaganje postavljeno je kao dužnost pojedinaca, a još više poduzeća.⁴⁴

Napredak je odmah krenuo u pripremu kampanje. U sklopu prosvjetne sekcije Napretka u Sarajevu osnovan je Odsjek za pobijanje nepismenosti na čelu s prof. Antom Martinovićem, sazvane su prosvjetne konferencije u Sarajevu i Mostaru, izrađeni su nacrti za rad, plakati, letci, slane okružnice, molbe biskupskim ordinarijatima i franjevačkom provincijalatu u Sarajevu i Mostaru.

Na konferenciji u Sarajevu usvojen je plan rada (27. - 28. 10. 1937.). Prisutni su bili Herceg (za Seljačku slogu, Klub ABC i HSS), Rudolf Petek (blagajnik Seljačke sloge) te narodni zastupnici iz Bosne (iz Hercegovine nisu mogli doći radi nevremena koje je prekinulo promet). Na konferenciji je usvojena metoda Seljačke sloge («kako to želi predsjednik dr. Vladko Maček») da seljaci podučavaju ukućane i susjede. Dogovorena je i «hijerarhija» organizacije – poučavatelji, nadzornici (za selo ili zaselak), hrvatski prosvjetari (za općinu ili župu), akcijski odbori (za kotareve), a na čelu je bio Odsjek za pobijanje nepismenosti u sklopu Prosvjetne sekcije Napretkove središnjice. Akcijski odbori skupljali bi priloge i preko središnjice u Sarajevu kupovali učila (*Abecedarka*, bilježnica, olovka). Središnjica je komplet davala u pola cijene (4 din od 8 din), a razliku je podmirivala iz svojih sredstava. Najsiromašnijima se pribor mogao dati i jeftinije (razliku je trebalo pokriti iz lokalnih priloga), ali davati sasvim besplatno se nije preporučivalo, jer ni sami seljaci to onda ne bi cijevali. Sredstva dobivena prodajom, pa bila i minimalna, mogla su se iskoristiti za obilaženje terena, a ako to nije bilo potrebno, za knjižnice.⁴⁵ Odlučeno je da kampanja u Bosni i Hercegovini započne isto Tjednom za širenje pismenosti, ali nešto kasnije (7. - 14. 11. 1937.) kako bi se stigli organizirati djelatnici kampanje. Na sastanku je dogovoreno da Napredak preuzima brigu o Bosni i Hercegovini, ali su tamošnji ogranci Seljačke sloge mogli dobiti pribor izravno iz svoje središnjice. I oni su imali mogućnost snižavanja cijene uz pomoć fonda Kluba ABC. Napredak je tako uz organizacijsku pomoć preuzeo u Bosni i Hercegovini i ono što je u Hrvatskoj radio Klub ABC, a to je bila financijska potpora. Njegove podorganizacije izvan Bosne i Hercegovine pozvane su da pomažu akciji koju su drugdje vodili Seljačka sloga i Klub ABC.⁴⁶ Zaključci su potvrđeni na posebnoj konferenciji u Hercegovini, održanoj 14. 11. 1937. u Mostaru, kako bi se o pokretu obavijestili i oni koji su bili spriječeni doći u Sarajevo. Za Hercegovinu je jedino zakazan kasniji početak, kada završi «vaga» (otkup duhana).⁴⁷

Napredak se ozbiljno pripremao za kampanju. Otisnuo je vlastiti plakat (podorganizacije u Hrvatskoj upućivale su se na korištenje plakata Seljačke

⁴⁴ «Napretkova akcija protiv nepismenosti», *Napredak*, 12/1937., br. 10, 121.

⁴⁵ *Napredak*, 14/1939., br. 11, 134.

⁴⁶ «Dopis svim podorganizacijama izvan Bosne i Hercegovine od 19. 11. 1937.», ABH, f. HKPD Napredak, 3989/123.

⁴⁷ «Prosvjetna konferencija za pobijanje nepismenosti u Hercegovini», *Napredak*, 12/1937., br. 12, 148.

sloge) i pozvao na suradnju biskupske ordinarijate u Sarajevu, Banjoj Luci i Mostaru.⁴⁸ Počeo je i intenzivnu promidžbu u svom glasilu. Gotovo polovica *Napretka* za studeni 1937. bila je posvećena kampanji, pa je uz izvješće o Prosvjetnoj skupštini objavljen i pravilnik o organizaciji rada i upute kako poučavati.⁴⁹ Kao i na plakatu i u glasilima Seljačke sloge koristio se rječnik prave kampanje – borben, energičan, mobilizatorski (primjerice članak u *Napretku* koji zove na rad: «Kocka je pala! Naviješćen je rat ... Tko zastane taj je kukavica, tko pobjegne izdajica.»).⁵⁰ Crkva je prihvatila poziv pa su među nosiocima kampanje bila česta svećenička imena. Kasnije je Napredak i posebno zahvalio nadbiskupu dr. Ivanu Šariću koji nije propuštao priliku na propovijedi, dočeku, svečanom ručku ili nekoj priredbi pozvati okupljene da se uključe u borbu za pismenost.⁵¹

Organizacijske pripreme uzele su ipak dosta vremena i rad je posvuda počeo sa zakašnjenjem. Sarajevski akcijski odbor počeo je raditi u prosincu 1937., a neki su osnivani čak u svibnju 1938., kada je sezona rada inače prestajala.

Početak siječnja 1938. najbolje se radilo u sarajevskom, visočkom i fojničkom kotaru, za koje je bio zadužen sarajevski akcijski odbor.⁵² On je i trebao poslužiti kao primjer: redovno se javljao, od osnutka 21. 10. 1937. svaki je tjedan održavao sastanke i zapisnike slao Odsjeku za pobijanje nepismenosti, svake su nedjelje izaslanici obilazili sela i održavali sastanke sa seljacima (obično u općinskom ili župnom središtu iza mise), seljaci su sami birali (ističe se «bez sugestije neseljaka (ovi redovito i nijesu sastancima prisustvovali)») nadzornike i hrvatske prosvjetare, kupovali knjige. Do veljače organizirao je pouku u 103 sela, angažirao 92 nadzornika i 43 prosvjetara unatoč otporima (jer «akciju mnogo ometaju stariji nepismeni ljudi»). Hrabreći ljude na terenu da ne posustanu nakon što se početni polet suoči s prvim teškoćama, otporima i odustajanjima, očekivali su konačna izvješća slušajući glasine da se negdje radi «upravo divno» i tvrdnje sumnjičavaca da se ne može ništa napraviti.⁵³ Pri trećem obilasku uvjerali su se da je to pravi način rada: upornim poticanjem i obilaženjem polaznika postiglo se da je narod ozbiljno shvatio kampanju i više nije bilo nedolaženja nadzornika i povjerenika na sastanak, povećao se i broj polaznika (s 589 na 871, znači za 282 nova polaznika), a rad je dobio na kvaliteti. Donedavno nepismeni seljaci počeli su čitati i tisak (*Seljački dom* i publikacije *Napretka*).⁵⁴

⁴⁸ ABH, f. HKPD Napredak, 795/126.

⁴⁹ «Velika Napretkova prosvjetna konferencija», *Napredak*, 12/1937., br. 11, 131.; «Organizacija rada za pobijanje nepismenosti», *Napredak*, 12/1937., br. 11, 132. - 133.; «Upute za one, koji uče nepismenjake po Hercegovoj Abecedarki», *Napredak*, 12/1937., br. 11, 133. - 135.; J. JURJEVIĆ, «Narodna kultura i pismenost», *Napredak*, 12/1937., br. 11, 135. - 137.; «Osma redovita glavna skupština Seljačke sloge», *SS*, 3/1938., br. 3, 86.

⁵⁰ «Napretkova akcija protiv nepismenosti», *Napredak*, 12/1937., br. 10, 120.

⁵¹ «Svijetli primjer», *Napredak*, 13/1938., br. 10, 126.

⁵² «Rad na pobijanju nepismenosti u B. i H.», *Napredak*, 13/1938., br. 1, 5.

⁵³ «Rad Akcionog odbora u Sarajevu», *Napredak*, 13/1938., br. 2, 15. - 16.

⁵⁴ «Pred svršetak rada Akcionog odbora u Sarajevu», *Napredak*, 13/1938., br. 4, 41.

U veljači su počela pristizati i izvješća drugih kotareva. Tek u siječnju je započeo rad u prozorskom kotaru (inače je imao najviši postotak nepismenih - 86%)⁵⁵ i Šipragama (Kotor Varoš), gdje je veliku pomoć pružio župnik.⁵⁶ Župnici su organizirali rad i u okolici Sarajeva u Brestovskom i Čemernom.⁵⁷ U ožujku su pristigla izvješća i o radu u Fojnici, Širokom Brijegu, Travniku, Bugojnom, Zenici, Čapljini, Žepču, Duvnu, a iz nekih kotareva još uvijek su dolazile narudžbe za *Abecedarke*.⁵⁸ U travnju je dojavljeno da u Prozoru očekuju 800 opismenjenih, a u Konjicu oko 500.⁵⁹ Neki su se odbori javili ponovno, a prvi put je izvješće poslao Kakanj (koji se borio s velikim problemima: muškarci su cijele dane radili u rudniku, a ženama tradicija nije dopuštala učenje).⁶⁰ U Hercegovini je unatoč kasnom početku i naknadnoj zabrani banske uprave u Splitu učiteljima da drže tečajeve, poučavano oko 3.500 ljudi. U zapadnoj Bosni (Livno i Duvno), unatoč velikoj nepismenosti, narod je bio dobro organiziran, a tu je radila i Seljačka sloga, pa su računali s oko 3.000 opismenjenih.⁶¹

Od prve godine akcija se širila i na muslimansko stanovništvo, pa je sabiranje sredstava za kampanju koju je u listopadu 1937. u Zvorniku proveo sudac Josip Lazić bilo namijenjeno upravo za muslimanska sela u okolici.⁶² Muslimani su se uključili i u rad tečajeva u Jasenicama i Počitelju.⁶³

Odmah se osjetio i otpor na koji je od početka upozoravano: teže uključivane žena u tečajeve. Obilazeći jedno od sedam sarajevskih područja, Kraljevu Sutjesku, utvrdilo se – i odmah javno osudilo i ponovilo to u glasilu – da od 71 polaznika niti jedna nije žena, a da u dvije osnovne škole u tom kraju nema niti jedne djevojčice «jer su to do sada smatrali sramotom».⁶⁴

Teškoće nisu bile male. U nekim je selima, poput onih u župi Deževice (Fojnice) bilo nemoguće organizirati rad jer je nepismenost bila 97%. Bilo je sela s tek nekoliko pismenih (u Kameniku je od 196 stanovnika samo jedan muškarac bio pismen!), pa je te zime župnik držao tečaj za 35 polaznika, dogođine se namjeravalo održati još jedan tečaj i tako stvoriti osnovu za šire poučavanje.⁶⁵ Negdje ni akcijski odbori nisu zadovoljili svojim radom, pa se sve

⁵⁵ «Širenje pismenosti u prozorskom kotaru», *Napredak*, 13/1938., br. 2, 21.

⁵⁶ «Akcija za pobijanje nepismenosti u Šipragama», *Napredak*, 13/1938., br. 2, 22.

⁵⁷ Uz župnike spomenuta je i Milka Krešić, bivša predsjednica Hrvatske žene u Sarajevu. «Borci za pismenost», *Napredak*, 13/1938., br. 2, 22.

⁵⁸ *Napredak*, 13/1938., br. 3, 33. - 34.

⁵⁹ «Rad Akcionog odbora u Konjicu», *Napredak*, 13/1938., br. 4, 37.; «Širenje pismenosti u prozorskom kotaru», *Napredak*, 13/1938., br. 4, 38.

⁶⁰ «Organiziranje akcije u Kaknju», *Napredak*, 13/1938., br. 4, 44.

⁶¹ «Zapadna Bosna prednjači u radu», *Napredak*, 13/1938., br. 5, 52. - 53. U Trebižatu (Čapljina) osnovana je prva Seljačka sloga u Hercegovini, a imali su i dva zbora (muški i ženski). «Prvi ispit u Hercegovini», *Napredak*, 13/1938., br. 6, 63.

⁶² ABH, f. HKPD Napredak, 3858/123.

⁶³ «Širenje pismenosti u Hercegovini», *Napredak*, 13/1938., br. 5, 51. - 52.

⁶⁴ «Rad Akcionog odbora u Sarajevu», *Napredak*, 13/1938., br. 3, 28. - 30.

⁶⁵ «Deževice rade», *Napredak*, 13/1938., br. 4, 40.

svelo na nastojanja vrijednih pojedinaca, kao što je bilo u Travniku. Tamo je problem dolazio i od državne vlasti, pa je dojavljeno da su žandari plijenili *Abecedarke* po kućama. U tuzlanskom području radilo se u središtima (Tuzli, Kreki, Lukavcu), ali je bio problem naći ljude koji bi htjeli obilaziti sela.⁶⁶

Radi malog broja poučavatelja najčešće su održavani (neslužbeni) tečajevi, ali bilo je i pojedinačnog poučavanja. Negdje su skupine bile razdijeljene prema dobi, kao što su se organizirali u Crnaču (Široki Brijeg) gdje je župnik u ustupljenim prostorijama poučavao 55 polaznika od 7 do 16 godina, a odrasle su učili pojedinačno po kućama.⁶⁷ U Duvnu su u nekim selima nepismeni poučavani po kućama, a drugdje su «otvorene gotovo prave škole, u kojima se na večer danomice vrši obuka».⁶⁸ Poučavali su najviše pismeni seljaci, pa se računalo da je čak 96% opismenjenih imalo za učitelja svog suseljana.⁶⁹

U travnju su započeli i javni ispiti. Prvi je održan u Čemernici (Sarajevo). Došla je tek polovica polaznika (njih 74, od čega 12 žena), neki su bili spriječeni lošim vremenom, drugi time što nisu imali pristojno odijelo, a treći (uglavnom stariji) jer su se sramili. Kao nagradu su dobili Mačekovu sliku s riječima koje je uputio na smotri u Kupincu 1937.⁷⁰

Od trećeg broja 1938. godine glasilo *Napredak* imalo je i posebnu rubriku u sklopu «Rada podorganizacija», a zvala se «Rad na pobijanju nepismenosti» u kojoj su ubuduće objavljivana izvješća o kampanji.

Odsjek za nepismenost pokrenuo je i akciju prikupljanja točnih statističkih pokazatelja o nepismenosti i uspjesima kampanje. Tiskali su obrazac koji se trebao popunjavati po selima i slati u Sarajevo, a sadržavao je podatke o domaćinstvu, broju ukućana, dobnoj i spolnoj strukturi, pismenosti i onima koji su naučili čitati i pisati na tečaju te zime.⁷¹ Popunilo ih je svega nekoliko akcijskih odbora (Ljubuško, Konjic, Ostrožac, Bihać) ali dovoljno da se vidi kako državne statistike ne pružaju pravu sliku. Naime, prikazivale su pismenost uključujući samo one koji su završili školu, a ne i stvarno pismene, koji su mogli naučiti čitati drugim putem.⁷²

Napredak i Seljačka sloga držali su se dogovorene podjele rada, pa je Seljačka sloga slala komplete za poučavanje u Livno, Duvno, u okolicu Travnika i

⁶⁶ «Iz zapisnika XXXIV. glavne godišnje skupštine Središnje uprave 3. - 5. 7. 1938.», *Napredak*, 13/1938., br. 8, 97.

⁶⁷ «Analfabetski tečaj u Crnaču kraj Širokog Brijega», *Napredak*, 13/1938., br. 3, 34.

⁶⁸ «Akcija u Duvnu napreduje», *Napredak*, 13/1938., br. 3, 34.

⁶⁹ «Borba protiv nepismenosti se nastavlja», *Napredak*, 13/1938., br. 9, 105.

⁷⁰ «Prvi ispit na području Bosne i Hercegovine», *Napredak*, 13/1938., br. 5, 51.

⁷¹ ABH, f. HKPD Napredak, 795/126; 4548/132; «Statistika pismenosti», *Napredak*, 13/1938., br. 3, 34. Naglašavalo se da podaci koji se šalju moraju biti «potpuno točni, jer samo na istinitim rezultatima smijemo temeljiti svoje nastojanje» (Dopis akcionim odborima od 24. 2. 1939., ABH, f. HKPD Napredak, 697/133), međutim iz učestalih upozorenja odborima da trebaju poslati izvješća očito je da je veći problem od uljepšavanja rezultata bila nespremnost da se pozabavi statistikom.

⁷² «Iz zapisnika XXXIV. glavne godišnje skupštine Središnje uprave 3. - 5. 7. 1938.», *Napredak*, 13/1938., br. 8, 97.

neka mjesta u Posavini gdje je imala ogranke, a Napredak je pomogao samo svoju podorganizaciju u Gospiću.⁷³

U prvim izješćima nije se moglo sakriti razočaranje, no konačni su rezultati ipak donijeli ohrabrenje. Na prijedlog Martinovića prosvjetna konferencija na kojoj se govorilo poglavito o akciji opismenjivanja održana je uz glavnu skupštinu Napretka kako bi i svi izaslanici podorganizacija mogli čuti o kampanji (3. 7. 1938.).⁷⁴ U raspravi je izraženo zadovoljstvo dotadašnjim radom i podjelom poslova, koja se pokazala učinkovitom. Herceg je na ovom sastanku bio ovlašten sabrati zbirku radova onih koji su naučili čitati i pisati na njihovim tečajevima.⁷⁵ Radi boljeg usklađivanja djelovanja dogovoren je i ustroj «međudruštvenih akcionih odbora» po svim većim mjestima.⁷⁶

Kampanja 1938./1939.

Pripreme za kampanju 1938./39. obavljene su na vrijeme. Maček je na, sad već tradicionalnoj smotri u Kupincu 31. 7. 1938. ponovio svoj poziv i pismenost proglasio «glavnim oružjem» seljačkog pokreta u očuvanju svoje kulture i prihvaćanju onoga korisnog što donosi civilizacija.⁷⁷ Opet su u «borbu» (kako su pokret sami nazivali) bili pozvani svi - oni koji uče, oni koji podučavaju i oni koji financiraju. Postavljeni su i konkretni ciljevi, nazvani «Mačkovom linijom pismenosti» - u iduće dvije godine (do popisa 1941.) postotak nepismenih trebalo je smanjiti barem za polovicu, a pred svaki je kotar postavljen konkretan zadatak (primjerice Prozor je trebao smanjiti nepismenost s 86% na 41% i tako redom do Velike Gorice, od koje se očekivao pad s 35% na 19% nepismenih). Letak s prikazom «Mačkove linije pismenosti» bio je otisnut u 100.000 primjeraka, a uz zadane postotke sadržavao je poruku svima koji su mogli pomoći (pojedincima, poduzećima, institucijama), i to ne više u obliku molbe, nego kao odlučno postavljenu obvezu. Mačeku je pripisano «jednostavno pravilo socijalne pravednosti»: «Nepismeni imaju pravo, da postanu pismeni, a pismeni imaju dužnost pomoći im, da se nauče čitati i pisati.»⁷⁸

U rujnu je započeo rad akcijskih odbora, na isti način kao prve godine, ali većim intenzitetom.⁷⁹ Tijekom rujna oni su trebali organizirati svoje područje (nedjeljom nakon mise održati sastanak, na kojem narod sam treba izabrati najbolje ljude kao nadzornike i prosvjetare), prirediti sabirnu akciju 2. listo-

⁷³ ABH, f. HKPD Napredak, 795/126.

⁷⁴ U ožujku se još priznavalo da se «očekivao veći polet» i da je on «prilično zatajio». ABH, f. HKPD Napredak, 795/126.

⁷⁵ SS, 3/1938., br. 8, 243.

⁷⁶ SS, 4/1939., br. 1, 24.

⁷⁷ SS, 3/1938., br. 9, 290. Izvještavajući o tome, Herceg je smotru iz 1937. nazvao «historijskom», R. HERCEG, «Novi poziv predsjednika dra Mačka», *Seljački dom*, 26/1938., br. 34 (4. 8. 1938.), 3. - 4.

⁷⁸ To je znatno ranije smislio Herceg, ali sada je bilo korisnije misao prikazati kao Mačekovu. R. HERCEG, «Suzbijanje analfabetizma», *Narodna zaštita*, 3/1919., br. 9 - 12, 386. - 387.

⁷⁹ «Borba protiv nepismenosti se nastavlja», *Napredak*, 13/1938., br. 9, 105.

pada, a 6. studenog početi s tečajevima.⁸⁰ Ipak, u listopadu je bilo očito da se očekivanja ne ispunjavaju. Nije pristizao očekivani broj izvješća o sastancima, čak ni narudžbi za *Abecedarke*, a neki su odgodili sabirne akcije zakazane za 2. 10. 1938.⁸¹ Od srpnja do početka listopada održano je više lokalnih prosvjetnih konferencija, ali onda se stalo jer su skupštinski izbori i politička borba u jesen 1938. zasjenili kampanju. Organizatori su stoga pozivali da se barem organizira poučavanje žena, koje su u većoj mjeri nepismene, a ionako nemaju pravo glasovanja, pa ne moraju sudjelovati u političkoj kampanji.⁸² U studenome, baš oko izbora, Bosnu je posjetila najistaknutija žena seljačkog pokreta Mara Matočec. Obišla je Žepče, Zenicu, Kakanj, Vareš i Sarajevo, a u susretima sa seljacima govorila je o mogućnostima da se izmijene teške domaće prilike, prije svega opismenjivanjem i uključivanjem žena u seljački pokret.⁸³ Ipak, s pravim radom započelo se tek nakon izbora.

U banjalučkom kotaru tek su u siječnju nastavili s radom koji je počeo i bio prekinut u rujnu, radi «predizborne psihoze».⁸⁴ Rad je u isto vrijeme počeo i u tuzlanskom kotaru, Bosanskom Šamcu, Tesliću, Fojnici, Varcar Vakufu (Mrkonjić Gradu), Zenici, Mostaru, Sarajevu, Tolisi, Varešu, Odžacima, Jajcu, Travniku, Prozoru, Sanskom Mostu, Livnu, Vitini i Konjicu.⁸⁵ Radili su i inteligencija, svećenici i seljaci, često uz velike žrtve, pa su i uspjesi bili draži. U Zenici se teško svladavao otpor tamošnjih poluradnika, poluseljaka što njihovi ukućani «dangube» ućeci dok su oni u tvornici, te starijih, jer je u selima vladalo opće uvjerenje kako čovjek nakon četrdesete godine više nije ni za što. To više ih je razveselilo kada su mladi počeli sami dolaziti i pitati za pouku te uspjeh među ženama, koje «mnogo radje i brže uče i shvaćaju nego muškarci».⁸⁶ Tamo gdje je izgledalo da volja popušta, pozivalo se seljake i da «čuvaju svoj obraz i obraz svog kraja», nastojeći stvoriti javno mnijenje obrnuto starom: sramotno i neprihvatljivo više nije bilo učiti, nego ostati nepismen.⁸⁷

Prosvjetari su svoje učenike obilazili i dva do tri puta tjedno, što im je uz redovne poslove bilo veliko odricanje.⁸⁸ Do nekih je sela bilo teško doći, a nije bilo ni poučavatelja (primjerice u Pugarje (Jajce) s 99% nepismenih upućena su trojica mlađih ljudi koji su u četiri dana obišli preko 30 sela, ali se znalo da

⁸⁰ ABH, f. HKPD Napredak, 795/126; 3609/132.

⁸¹ «Treba raditi», *Napredak*, 13/1938., br. 10, 119.

⁸² «Pokret za pismenost – bez obzira na izbore», *Napredak*, 13/1938., br. 10, 126.

⁸³ «Prosvjetna radnica Mara Matočec na radu u Bosni»; «Iz Zenice»; «Iz akcionog odbora u Kaknju», *Napredak*, 13/1938., br. 12, 150. - 151.

⁸⁴ *Napredak*, 14/1939., br. 2, 20.

⁸⁵ *Napredak*, 14/1939., br. 2, 21. - 26.

⁸⁶ «Zenica ustraje», *Napredak*, 14/1939., br. 2, 22.

⁸⁷ «Prosvjetni sastanak u Kraljevoj Sutjesci», *Napredak*, 14/1939., br. 3, 31.

⁸⁸ «Zenica ustraje», *Napredak*, 14/1939., br. 2, 22; Kako je radi velike zime kasnio s obilascima, učitelj Vincetić je 25. 2. 1940. započeo svakodnevne obilaskе sela. Svako je popodne nakon škole išao u drugi zaseok, a nakon završenog obilaska svojih 19 zaseoka, planirao je krenuti ispočetka. «Rakitno ustraje», *Napredak*, 15/1940., br. 3, 39.

će skori snijeg onemogućiti rad na dulje vrijeme).⁸⁹ U nekim dijelovima travničkog kotara bilo je sela u kojima jednostavno nisu mogli naći poučavatelje (primjerice Kratine su na 96 nepismenih imale samo 2 pismena seljaka), pa su pokušali s plaćenim poučavateljima izvana.⁹⁰ Ni poučavateljima nije bilo lako. Rad je trajao mjesecima (i do 6 mjeseci), poučavala se ipak obično veća skupina nepismenih od kojih nije svima išlo jednako lako, pa je jedan od njih (a vodio je skupinu od 27 muškaraca i žena) priznao: «Volio bih ja za hrvatski narod tucati kamen od zvijezde do zvijezde, nego li raditi ovaj posao, ali šta ćeš, kad se mora.»⁹¹

Tijekom kampanje održavani su češće (otprilike jednom tjedno) sastanci akcijskih odbora, na kojima se raspravljalo o radu. Odlučnost da se uspije bila je velika, pa su odmah smjenjivani oni koji nisu pokazali rezultat.⁹² Prosvjetari i nadzornici redovito su obilazili poučavatelje i ispravljali ono što je bilo pogrešno u radu, te pozivali da se nepismeni barem i kasnije uključe u rad (posebno, ako bi zatekli skupine u kojima nije bilo žena).⁹³ Poglavlje u *Napretku* s novostima iz kampanje («Širenje pismenosti») je raslo i ponekad doseglo desetak strana. Upornost i sve veći broj uključenih djelatnika kampanje morao je dati rezultate. Iako se i dalje spominju problemi, zadivljuje razmjerno brz uspjeh okupljanja i mobiliziranja velikog broja ljudi. Kampanja je poprimila sve značajke nacionalne kampanje, zaodijevajući se još u opće ideje narodnog (nacionalnog) napretka i zajedništva. U izvješćima je nerijetko istican prislan odnos povjerenja koji se uspostavlja između prosvjetara (inteligencije) i sela i narodno zajedništvo jače nego ikada. Prosvjetari koji bi organizirali i kontrolirali rad, a na kraju držali ispite, dočekivani su otvoreno i srdačno te su prihvaćani kao pravi prijatelji sa željom: «Dođite nam opet, nemojte nas zaboraviti!».⁹⁴

Na proljeće su održani javni ispiti, a preporučavalo se da budu što svečaniji, «prava narodna prosvjetna svečanost», da se nagradi polaznike i pozove narod (a posebice dotadašnji polaznici) da na jesen nastavi još većom snagom.⁹⁵ Nagrade su redovno bila izdanja Seljačke sloge i *Napretka*, a ponegdje su uz njih dijelili pjesmaricu *Mijata Tomića* (muškarcima) i molitvenike (ženama).⁹⁶ Neke pjesme i prva pisma polaznika objavljivana su u *Napretkovim izdanjima* (*Uskrsoj* i *Božićnoj knjizi*).

⁸⁹ «Jajce radi», *Napredak*, 14/1939., br. 12, 151.

⁹⁰ «Rad akcionog odbora u Travniku», *Napredak*, 15/1940., br. 1, 10.; *Napredak*, 15/1940., br. 2, 22.; «O radu travničkog akcionog odbora», *Napredak*, 15/1940., br. 3, 38. - 39.

⁹¹ A. M. (A. MARTINOVIĆ), «Za pismenost», *Napredak*, 14/1939., br. 10, 116.

⁹² «Kakanj ustraje», *Napredak*, 14/1939., br. 5, 59.

⁹³ «Rad na pobijanju nepismenosti u kotaru Livno», *Napredak*, 15/1940., br. 1, 14.

⁹⁴ «Svečani javni ispit u Zenici», *Napredak*, 14/1939., br. 5, 58.

⁹⁵ «Dopis akcionim odborima, podružnicama i prosvjetnim radnicima od 5. 4. 1939.», ABH, f. HKPD *Napredak*, 933/133; *Napredak*, 14/1939., br. 4, 44.

⁹⁶ «Svečani javni ispit u Zenici», *Napredak*, 14/1939., br. 5, 57.

Nakon završetka sezone očekivalo se od akcijskih odbora da što detaljnije izvijeste o učinjenome, o sabirnim akcijama, poučavanju, broju, spolu i dobi polaznika, da pošalju i pismene radove polaznika (za drugo izdanje *Plodova najslad̄ih*), te da i dalje promiču kampanju u svakoj prilici.⁹⁷ U lipnju 1939. i zadnje su grupe završile rad, pa je u sklopu godišnje skupštine Napretka održana 2. 7. 1939. prosvjetna konferencija na kojoj su i ovaj put bili prisutni Herceg i Pecikozić. Martinović je mogao izvijestiti o uspjesima: te je zime radilo već 38 akcijskih odbora (u odnosu na 18 prošlogodišnjih). Rad većine ocijenio je dobrim, bez obzira na ratnu psihozu. Djelatno je u kampanji 1938./39. sudjelovalo oko 400 prosvjetnih radnika i 2.000 seljaka («prosvjetnih radnika sa sela»), održano je oko 1.200 prosvjetnih sastanaka i preko 60 javnih ispita.⁹⁸

Kampanja 1939./1940.

Kampanja 1939./40. počela je već uobičajenim Mačekovim pozivom sa smotre u Kupincu (30. 7. 1939.), u koji je opet bilo uključeno i posebno upozorenje na problem ženske nepismenosti. Prvi se put u pozivima Seljačke sloge osjećalo i ozbiljnije zadovoljstvo, jer su procjenjivali da se postotak nepismenih muškaraca smanjio ispod željenih 10%, a problem su ostale još žene koje su i dalje premašivale 25%. U kampanji se stoga računalo ponajprije na žene i «preostale nepismene mužkarce».⁹⁹

U kolovozu 1939. Martinović se u Zagrebu sastao s Hercegom i Pecikozićem. Sastanak je bio kratak jer su jednoglasno zaključili da je kampanja prošle godine bila dobro vođena, uspješna i da nema potrebe bilo što mijenjati.¹⁰⁰

Kampanja je počinjala 28. - 29. 10. 1939. u novim uvjetima Banovine Hrvatske, kada je Izidor Škorjač već bio predstojnik Odjela za prosvjetu Banske vlade, pa su prvi put i državne institucije pratile pokret. Izvan Banovine Hrvatske, akcijski odbori trebali su se potruditi barem organizirati razgovore o kampanji.¹⁰¹

Kampanja je počela već uobičajenim organizacijskim pripremama. U rujnu i listopadu održani su sastanci akcijskih odbora, a vrijedni je Martinović bio gotovo na svima. Uz njega, na neke su sastanke išli dr. Dane Malić i dr. Nada Kovačević iz Zagreba, koristeći susrete sa seljacima za promociju akcije za zdravlje djece¹⁰² i narodni zastupnici, a u Jajce je došao i Herceg (14. 10. 1939.).¹⁰³ Ponegdje su na sastanke dolazili odbornici HSS-a, Hrvatskog radiše i drugih organizacija koje su pomagale kampanji. Razmatrani su rezultati pro-

⁹⁷ «Dopis akcionim odborima, podružnicama i prosvjetnim radnicima od 26. 5. 1939.», ABH, f. HKPD Napredak, 1319/134.

⁹⁸ «Iz Zapisnika XXXV. godišnje skupštine Središnje uprave», *Napredak*, 14/1939., br. 8, 94. Svečana godišnja skupština održana je 2. - 4. 7. 1939.

⁹⁹ SS, 4/1939., br. 9, 283.

¹⁰⁰ «Konferencije u Zagrebu», *Napredak*, 14/1939., br. 9, 112.

¹⁰¹ A. M. (A. MARTINOVIĆ), «Za pismenost», *Napredak*, 14/1939., br. 10, 117.

¹⁰² Obišli su kotareve: Bugojno, Duvno, Livno, Žepče, Zenicu, Travnik, Jajce, Mrkonjić Grad, dijelove Visokog, Sarajeva, Fojnice. *Napredak*, 14/1939., br. 11, 139.

¹⁰³ «Prosvjetni sastanci u Jajcu», *Napredak*, 14/1939., br. 10, 127.

šle kampanje i osmišljavani zadaci za predstojeću. Gdje nije bilo dovoljnog odaziva, posao su preuzimali susjedni, aktivniji odbori (primjerice, u Visokom su veći dio rada preuzeli akcijski odbori Kakanj, Vareš i Kraljeva Sutjeska)¹⁰⁴ ili su u odbore birani novi ljudi (kao u Doboju)¹⁰⁵. Akcijski su odbori zatim održavali prosvjetne sastanke po svojim jedinicama (župama), a na njima izabrani (ili potvrđeni) nadzornici i prosvjetari kretali su u sela i nagovarali nepismene da uče i pismene da ih poučavaju.¹⁰⁶ Zamoljeni su župnici da i u crkvi objave dan početka kampanje.¹⁰⁷ U listopadu 1939. Bosnu je ponovno posjetila Mara Matočec, obišavši Banju Luku i okolicu (22. 10. 1939.), a nakon toga kotareve Derventu, Doboj, Tuzlu, Tešanj i Teslić (16. - 24. 11. 1939.).¹⁰⁸

Kampanja je bila odlično pripremljena, a postojala je već i dosta široka mreža djelatnika. Međutim, ovog su puta rad otežali i djelomice omeli novačenje i iznimno oštra zima.

U dosta se kotareva ipak radilo uzorno i s velikom voljom (Čapljina,¹⁰⁹ Gornji Runjani kraj Livna,¹¹⁰ Rakitno¹¹¹). Martinović je kasnije na Prosvjetnom saboru posebno istaknuo primjer Prozora, gdje je nepismenost s 86% pala na 15% kod muškaraca i 30% kod žena (6. - 8. 12. 1940.).¹¹² Neki su radili slabo, pa u Doboju nisu uspjeli podijeliti niti sve *Abecedarke*,¹¹³ a drugdje je suzbijanje nepismenosti tek počinjalo (Tešanj,¹¹⁴ Popovo polje,¹¹⁵ Burmazi, Stolac, Aladinići, Vitina, Humac, Studenci¹¹⁶).

Martinović je krajem kampanje opet obišao gotovo sve kotareve i o rezultatima izvijestio na redovnom sastanku u Zagrebu (26. 4. - 3. 5. 1940.). Tada se razgovaralo o predstojećoj sezoni 1940./41., a o uspjesima najrječitije govori to da se prvi put ozbiljnije razmišljalo o potrebi održanja pismenosti i populariziranju čitanja.¹¹⁷

Godišnja skupština Napretka 30. 6. 1940. potvrdila je da je kampanja unatoč problemima koji nisu bili mali (novačenje, nerodica radi koje su mnogi s ranim proljećem otišli na rad u druge krajeve, vremenske nepogode, nestašica

¹⁰⁴ «Rad u Visokom», *Napredak*, 14/1939., br. 10, 127.

¹⁰⁵ «Izabran je akcioni odbor u Doboju», *Napredak*, 14/1939., br. 11, 138.

¹⁰⁶ *Napredak*, 14/1939., br. 11, 134.

¹⁰⁷ «Zenica se sprema», *Napredak*, 14/1939., br. 11, 137.

¹⁰⁸ «Mara Matočec u Bosni», *Napredak*, 14/1939., br. 11, 139; «Izvjestaj o boravku Mare Matočec u Tuzli, *Napredak*, 14/1939., br. 12, 152.

¹⁰⁹ «Čapljina je na prvom mjestu», *Napredak*, 15/1940., br. 4, 53.

¹¹⁰ «Rad na pobijanju nepismenosti u kotaru Livno», *Napredak*, 15/1940., br. 4, 55.

¹¹¹ «Rezultati rada u Rakitnom», *Napredak*, 15/1940., br. 9, 119.

¹¹² *SS*, 5/1940, br. 12, 351

¹¹³ «Iz Doboja», *Napredak*, 15/1940., br. 4, 56.

¹¹⁴ *Napredak*, 15/1940., br. 3, 38.

¹¹⁵ *Napredak*, 15/1940., br. 4, 54.

¹¹⁶ *Napredak*, 15/1940., br. 1, 12. - 13.

¹¹⁷ «Prosvjetni dogovori u Zagrebu», *Napredak*, 15/1940., br. 5, 69.

petroleja radi koje se nije moglo raditi na večer), uspješnija nego prethodne. S posebnim je zadovoljstvom primijećeno da je konačno obuhvaćena cijela Bosna i Hercegovina mrežom od 43 akcijska (radna) odbora (od toga 30 u Bosni i 13 u Hercegovini).¹¹⁸

U kampanji 1939./40. prvi se put više spominjala i Seljačka sloga, koja je osnivanjem Banovine Hrvatske naglo širila svoju djelatnost i do ljeta 1940. imala u Bosni i Hercegovini preko 160 ogranaka.¹¹⁹ Tamo gdje su Napredak i Seljačka sloga djelovali zajedno isticala se sloga i sklad.¹²⁰ Koliko je njihov složan nastup bio važan pokazuje i usamljeni «incident» u Kiseljaku gdje je općinski načelnik Anto Rajić uz pomoć Seljačke sloge besplatno podijelio komplete polaznicima tečaja u Brnjacima. Akcijski odbor u Sarajevu, čije je to bilo područje, uložio je odmah oštar prosvjed, jer su s terena došle i negativne reakcije koje su dovele u pitanje višegodišnji trud. Naime, njegovi su članovi – prema preporuci – prodavali komplete za 4 din (što je bilo pola nabavne cijene) pa je u očima seljaka sada i ta cijena poprimila izgled prevare i iskorištavanja.¹²¹

Kampanja je još 1938./39. zadobila dovoljnu širinu da su i muslimani osjetili kako više ne mogu ostati postrance, pa su i oni među sobom započeli s radom na opismenjivanju. U Mostaru je njihov pokret vodila vakufska uprava.¹²² Ponegdje su i članovi Napretkovih akcijskih odbora poučavali muslimane (u Počitelju/Čapljina, u Rastovu/Travnik,¹²³ Zenici¹²⁴). Nakon stvaranja Banovine Hrvatske (koju su muslimani loše prihvatili), u kampanji im se posvećivala dosta velika pozornost.¹²⁵ Često se u izvješćima spominjalo kako je kod muslimana situacija još gora i nepismenost veća. Pokušavali su zajednički nastupiti, a muslimani su ušli i u neke akcijske odbore (Livno, Zenica, Fojnica, Jajce, Kotor Varoš, Banja Luka, Bosanski Brod, Mrkonjić Grad).

¹¹⁸ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 15/1940., br. 7, 84.

¹¹⁹ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 15/1940., br. 7, 84. Primjerice, u Prozoru su kampanju prve dvije godine vodili Napredak i dva stara ogranka Seljačke sloge. Nakon sporazuma Cvetković-Maček, u nepunih su mjesec dana osnovali 21 ogranak Seljačke sloge, organizirali preko Gospodarske sloge pomoć radi velike nerodice, a uz to i uspješnu kampanju opismenjivanja. «Rad akcionog odbora u Prozoru», *Napredak*, 15/1940., br. 4, 56.

¹²⁰ «Vukanovići rade», *Napredak*, 15/1940., br. 2, 23.; «Uzorni rad akcionog odbora u Bihaću», *Napredak*, 15/1940., br. 2, 26.

¹²¹ «Dopis Akcionog odbora za pobijanje nepismenosti u Sarajevu od 17. 4. 1940.», ABH, f. HKPD Napredak, 845/137.

¹²² «Mostarski akcioni odbor u poslu», *Napredak*, 14/1939., br. 2, 23.

¹²³ «Prosvjetni sastanak i ispit u Počitelju», *Napredak*, 14/1939., br. 5., 55.; «Iz Rastova», *Napredak*, 14/1939., br. 6, 71. U travničkom kotaru je nastavljeno i druge sezone, pa je zatražena i suradnja prof. Muhameda Kulenovića i Zijaha Ruždića. *Napredak*, 14/1939., br. 10, 125. Isto je bilo i u okolici Čapljine, gdje su u jesen 1939. popisivali i nepismene muslimane, «Čapljina vrši pripreme», *Napredak*, 14/1939., br. 11, 136.

¹²⁴ «Zenica se sprema», *Napredak*, 14/1939., br. 11, 137.

¹²⁵ Ljubomir ZOVKO, «Banovina Hrvatska i građanske stranke», *Napredak. Hrvatski narodni kalendar 1994.*, Sarajevo 1993., 254. - 258.

Kampanja 1940./1941.

Sjena rata i sve teže prilike nisu zaustavile pokret. Sjećajući se kako je fra Buntić uspješno radio i u ratnim prilikama, Napredak je hrabrio svoje djelatnike da se i četvrtu godinu posvete borbi protiv nepismenosti.¹²⁶ To je ljeto Seljačka sloga za suradnju pridobila i Katoličku crkvu, pa su se pozivima pridružili i biskupi (kotorski Pavao Butorac, vrhbosanski Ivan Šarić, zagrebački Alojzije Stepinac, krčki Josip Srebrnić, hvarski Miho Pušić).¹²⁷ U ime banske vlade, Škorjač je opet okružnicama na akciju potaknuo škole, a Juraj Krnjević organizacije HSS-a. Pozivima se pridružio i čitav niz kulturnih, prosvjetnih, karitativnih i strukovnih građanskih društava.¹²⁸

Kampanja je počela 12. - 13. 10. 1940. Prvi su dan održana predavanja, a drugi (u nedjelju) propovjedi po crkvama. Tada je održana i «ženska skupština» u Zagrebu, a 17. 10. 1940. i u Sarajevu. Letak kojim se pozivalo na rad potpisalo je uz Seljačku slogu, Napredak i Klub ABC preko pedesetak društava, a tiskan je u 100.000 primjeraka.¹²⁹ Cijeli broj *Seljačke sloge* za listopad i studeni bio je posvećen kampanji. Kampanju su pratile i sve značajnije novine. Veći dio poslova oko kampanje preuzeo je Ante Martinović, koji je tada iz Sarajeva prešao u Klub ABC u Zagrebu, ali je nastavio voditi Napretkov Odsjek za širenje pismenosti i uređivati neka izdanja. Masovnost je poprimila tolike razmjere da je Herceg veselo najavljivao da bi se mogao povući «u penziju».¹³⁰

Prvi se put moglo otvoreno organizirati tečajeve, pa je skupština Napretka u srpnju 1940. istaknula da se nastavlja po Hercegovoj metodi, ali da se dopuštaju i tečajevi. Pozvali su i sve koji su na tečajevima naučili pisati (a takvih je po njihovu računu u Bosni i Hercegovini moralo biti 70.000) da «udovolje svojoj dužnosti» i pouče barem jednoga nepismenoga.¹³¹ Na prosvjetnim skupštinama i sastancima s kojima je započinjao rad po selima posebno se naglašavala potreba rada sa ženama.

Ipak, pristizalo je primjetno manje izvješća o radu i ona su zauzimala svega dvije ili tri stranice *Napretka*. Na godišnjoj skupštini održanoj već u ratom izmijenjenoj situaciji, izraženo je zadovoljstvo postignutim, posebno s obzirom na otežane prilike (17. - 19. 8. 1941.). Odano je priznanje uključivanju žena u pokret, a istaknuta je i dobra suradnja s muslimanima (Prozor, Krajina, istočna Bosna). Iako je optimistički zaključeno da se nastavi suradnja sa Seljačkom slogom i Klubom ABC i da se dalje vodi kampanja, rat je prekinuo svaki oblik rada.¹³²

¹²⁶ «Okružnica Radnim odborima», *Napredak*, 15/1940., br. 9, 117.

¹²⁷ SS, 5/1940, br. 10 - 11., 248. - 252.

¹²⁸ SS, 5/1940, br. 10 - 11., 253. - 261.

¹²⁹ *Napredak*, 15/1940., br. 10, 132. - 133.

¹³⁰ SS, 5/1940, br. 10 - 11., 271.

¹³¹ «Iz zapisnika XXXVI. godišnje skupštine Središnje uprave», *Napredak*, 15/1940., br. 8, 102.

¹³² «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 16/1941., br. 8, 80. - 81., 87.; «Iz zapisnika XXXVII. godišnje skupštine», *Napredak*, 16/1941., br. 9, 106.

Financijska suradnja Seljačke sloge i Napretka

Za široko zamišljenu kampanju, koliko god da je bila zasnovana na dragovoljnom radu samih seljaka, ipak je trebalo osigurati i dosta financijskih sredstava. Uzastopnim pozivanjem da se ljudi uključe u kampanju barem novčanim priložima, uspjela su se osigurati znatna sredstva, koja su zvali i «dobrovoljnim prosvjetnim porezom».¹³³ U *Seljačkoj slozi* redovno su objavljivana izvješća o pristiglim priložima iz kojih se vidi širina akcije: novčane doprinose davali su pojedinci, poduzeća, banke, udruge, političke organizacije HSS-a, bivši nepismenjaci, a posebno su navođeni Hrvati u Americi. Izvješća o skupljenim sredstvima objavljivana su u svakom broju (mjesečno) do svibnja 1939. (do Devete skupštine). Objavljivanje je poticalo druge (posebice one koji su željeli da im se ime ili naziv objavi na tada već čitanom mjestu), ali i u osjetljivom poslu skupljanja novca pružao se darovateljima osjećaj kontrole i sigurnosti da sredstva idu na željeno mjesto.

Svi prinosi, pa i oni koje je Napredak sakupio u Bosni i Hercegovini, prema «sarajevskom dogovoru» (na skupštini Napretka 3. 7. 1938.) slali su se u Zagreb Seljačkoj slozi, Klubu ABC ili osobno Hercegu, koji bi za primljeni novac slali naručen broj *Abecedarki*.¹³⁴ Od jeseni 1939. za veće je svote postao nadležan «Prosvjetni fond dra Mačka».¹³⁵ Do kraja 1939. zajedno su skupili 1.981.947,50 dinara, od čega je do tada bilo potrošeno 1.619.565,75 din, a za rad do Uskrsa 1940. ostalo je još 362.381,75 din.¹³⁶ Za rad iduće sezone računalo se s novim prinosima, o kojima više nije bilo izvješća. Od ove je svote najviše uplatio grad Zagreb, ukupno 1.267.396,50 din viška (kada se oduzme 52.452 din koji su potrošeni za učila za Zagreb). Na području Bosne i Hercegovine skupljeno je 60.700 din (23.023,50 din u kotarevima u sklopu Banske Hrvatske, 12.756 din u Vrbaskoj banovini, 24.820,50 din u Drinskoj, a 100 din u Zetskoj banovini), potrošeno je 516.341 din (302.619 din u kotarevima na području Banske Hrvatske, 96.499 din u Vrbaskoj, 110.663 din u Drinskoj i 6.560 din u Zetskoj banovini), znači da je primljeno 455.641 din više od skupljenoga.¹³⁷ Na žalost, za 1940. godinu više nema podataka, jer radi predstojećeg rata u proljeće 1941. više nije održana redovna glavna skupština Seljačke sloge, a nije tiskan niti najavljivani nastavak *Pokreta za pismenost 1937 - 1939*.

Prema godišnjim blagajničkim izvješćima Napretka, on je 1937. - 1941. skupio ili uložio u kampanju 111.590 din, ali u ukupnoj svoti kojom je raspolagao i ulagao u svoje druge djelatnosti, kampanja za opismenjivanje ipak je

¹³³ «Seljački pokret za pismenost», SS, 2/1937., br. 9, 212.

¹³⁴ SS, 3/1938., br. 8, 243.; SS, 3/1938., br. 10, 317.

¹³⁵ SS, 4/1939., br. 9, 283. Predsjednik je bio dr. Juraj Krnjević, a Herceg tajnik. SS, 4/1939., br. 11, 350.

¹³⁶ *Pokret za pismenost 1937 - 1939. Podatci o sabranim prinosima i njihovoj upotrebi do 31. XII. 1939., Zagreb 1940.*, 5.

¹³⁷ *Pokret za pismenost 1937 - 1939*, 96., 101. - 104.

imala vrlo mali udio (ukupni prihodi kretali su se između 2,5 i 2,9 milijuna dinara, a zadnje predratne godine premašili su 5 milijuna dinara).¹³⁸

Rezultati kampanje

Dok su rezultati kampanje 1920-ih procjenjivani na nešto više od 4.000 opismenjenih godišnje, osim zadnje zime 1928./29. kada je broj bio barem 10.000, velike kampanje 1930-ih ostvarile su neusporedivo više. Iako su se pokušali skupiti točniji statistički podaci, broj opismenjenih ipak se na kraju procjenjivao prema broju poslanih *Abecedarki*. Obično se pritom računalo da su iz jedne učili jedan ili dva nepismena (unatoč malom broju nepodijeljenih ili onih koji su odustali) jer je znatno češće bilo da po nekoliko nepismenih uči iz jedne početnice.¹³⁹ Ako se pretpostavi da je iz njih ipak pretežno učilo više ljudi, počinju se ocrtavati dosezi najveće kampanje opismenijavanja vođene do tada.

U kampanji 1937./38. razasvano je ukupno 54.041 *Abecedarki* (od toga je 24.075 poslano u Bosnu i Hercegovinu, 12.459 u Dalmaciju a ostalih 17.501 u Hrvatsku) pa od tuda kasnije procjene da je podučeno oko 100.000 nepismenih.¹⁴⁰ Od toga je u Bosni i Hercegovini naučilo čitati i pisati 17.000 ljudi.¹⁴¹ Najbolje se radilo u kotarevima: Duvno,¹⁴² Livno, Bugojno, Sarajevo, Prozor, Stolac, Konjic, Mostar, Žepče, Zenica, Sanski Most, Brčko, Derвента, Banja Luka.¹⁴³

Prema 71.334 prodanih *Abecedarki* (u Hrvatskoj i Slavoniji 19.980, Bosni i Hercegovini 36.475, a Dalmaciji 13.888) računalo se da je u akciji 1938./39. oko 150.000 nepismenih naučilo čitati i pisati.¹⁴⁴ U Bosni i Hercegovini je u

¹³⁸ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 13/1938., br. 7, 89. - 90.; «Iz zapisnika XXXIV. glavne godišnje skupštine Središnje uprave 3. - 5. 7. 1938.», *Napredak*, 13/1938., br. 8, 97. - 98.; «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 14/1939., br. 7, 78.; «Iz zapisnika glavne skupštine Središnje uprave», *Napredak*, 14/1939., br. 8, 101., 107.; «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 15/1940., br. 7, 84.; «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 16/1941., br. 8, 81., 90.

¹³⁹ U Gromiljaku je u selu Hercezi iz 6 *Abecedarki* učilo 13 polaznika, u Docima iz 8 *Abecedarki* poučavano je njih 25, a sličan je omjer bio i u drugim selima. «Rad Akcionog odbora u Sarajevu», *Napredak*, 13/1938., br. 3, 28. - 30.

¹⁴⁰ «Osmo redovita glavna skupština Seljačke sloge», *SS*, 3/1938., br. 3, 86.

¹⁴¹ Prema broju od 19.000 *Abecedarki* računalo se prvo na barem 15.000 opismenjenih. «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 13/1938., br. 7, 77.; «Iz zapisnika XXXIV. glavne godišnje skupštine Središnje uprave 3. - 5. 7. 1938.», *Napredak*, 13/1938., br. 8, 98. U izvješću je navedeno da je od 19.000 *Abecedarki* njih 13.500 poslao *Napredak*, a preko 5.000 Klub ABC. Ipak, ako se uspoređi s izvješćem Seljačke sloge, ostaje razlika od preko 5.000 početnica do koje je možda došlo jer nisu pribrojani primjerci koje je ona slala svojim ograncima.

¹⁴² Duvnu je posvećena posebna pozornost, jer se pripremala velika smotra seljačke kulture (održana je 12. 6. 1938.), pa je broj opismenjenih procijenjen na 2.000 - 3.000. Ovdje je uglavnom djelovala Seljačka sloga, a i *Abecedarke* su dobili od Kluba ABC.

¹⁴³ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 13/1938., br. 7, 77. Prema kasnijem pisanju isticali su se Duvno, Livno, Bugojno, Sarajevo, Prozor, Stolac. A. MARTINOVIĆ, «Borba protiv nepismenosti», *Napredak. Hrvatski narodni kalendar*, 97.

¹⁴⁴ «Deveta redovita glavna skupština Seljačke Sloge 11. 6. 1939.», *SS*, 4/1939., br. 7, 179.

drugoj godini «najveće i najzamašitije prosvjetne akcije hrvatskog naroda» prema izvješćima koja su došla do godišnje skupštine 2. 7. 1939. poučeno 18.000 nepismenih.¹⁴⁵ Iako je do tada završna izvješća poslalo tek 15 od 38 odbora, Martinović nije ni kasnije povećavao procjenu opismenjenih. Izgleda da je njihov broj u Bosni i Hercegovini, barem u prve dvije godine kampanje, ipak bio znatno manji od broja poslanih *Abecedarki*. U zimi 1938./39. najučinkovitiji su bili Bihać, Tuzla, Travnik, Vareš, Sarajevo, Kakanj, Mrkonjić Grad, Mostar, Livno, Široki Brijeg, Čapljina, Posušje, Vitina, Rakitno, Duvno, Doljani, Stara Rijeka, Vukanovići i Deževica.¹⁴⁶

U idućoj zimi 1939./40. poslano je 52.362 *Abecedarke* i 53.644 *Računice*, od toga je oko 26.000 bilo za Bosnu, pa je Martinović računao s oko 30.000 opismenjenih.¹⁴⁷ Te su se zime istaknuli Čapljina, Zenica, Tuzla, Sarajevo, Livno, Mostar i Fojnica.¹⁴⁸ Iako djelatnici kampanje nisu iznijeli svoju procjenu, vjerojatno je riječ o 100.000 opismenjenih. Ukupno je do jeseni 1940. bilo utrošeno 2 mil dinara, a razdijeljeno 246.868 *Abecedarki*.¹⁴⁹

Skupština Seljačke sloge 1941. nije održana, pa na žalost nema skupnih rezultata do tada najšire zasnovane kampanje. Posljednje predratne zime u Bosni i Hercegovini je razdijeljeno preko 35.000 *Abecedarki*, a opismenjeno preko 40.000 ljudi. U četiri godine kampanje za pismenost broj nepismenih koji su naučili čitati i pisati prešao je 100.000.¹⁵⁰

Ukupno se u kampanjama koje su vodile Seljačka sloga, Napredak i Klub ABC može govoriti o broju od najmanje 300.000 ljudi koji su dobili priliku naučiti slova, pročitati novine ili barem napisati svoje ime.

Zaključak

Od početaka borbe za pismenost u hrvatskim krajevima postojala je veza onoga što je radio Napredak i zbivanja u Hrvatskoj. Prve pokušaje u Hrvatskoj je pokrenulo Društvo sveučilišnih građana za poduku analfabeta (Društvo ABC, osnovano 1905.), u kojem je počeo s radom Rudolf Herceg, kasnije vođa Seljačke sloge. Po njihovu uzoru u Hercegovini je fra Didak Buntić organizirao prvu kampanju usvajajući metode Društva i poučavajući po Hercegovoj *Abecedarki* (1911. – 1917.).

¹⁴⁵ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 14/1939., br. 7, 78.; «Iz Zapisnika XXXV. godišnje skupštine Središnje uprave» *Napredak*, 14/1939., br. 8, 94.

¹⁴⁶ «Iz Zapisnika XXXV. godišnje skupštine Središnje uprave», *Napredak*, 14/1939., br. 8, 94.; Kasnije je Martinović naveo Bihać, Banju Luku, Derventu, Bosanski Brod, Bosanski Šamac i Tuzlu. A. MARTINOVIĆ, «Borba protiv nepismenosti», *Napredak. Hrvatski narodni kalendar*, 98.

¹⁴⁷ «Deseta redovita glavna skupština Seljačke Sloge 31. 3. 1940.», SS, 5/1940., br. 4, 88., 90. - 91. Broj *Abecedarki* bio je prema tajničkom izvješću Napretka nešto veći - 27.000 («Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 15/1940., br. 7, 84.), a prema Martinoviću 28.000 («Iz zapisnika XXXVI. godišnje skupštine Središnje uprave», *Napredak*, 15/1940., br. 8, 99.).

¹⁴⁸ A. MARTINOVIĆ, «Borba protiv nepismenosti», *Napredak. Hrvatski narodni kalendar*, 98.

¹⁴⁹ SS, 5/1940, br. 10 - 11., 270.

¹⁵⁰ «Godišnji izvještaj Središnje uprave», *Napredak*, 16/1941., br. 8, 81.

Nakon Prvog svjetskog rata kampanju je vodila Seljačka sloga (od osnivanja 1925. do diktature 1929.), ustrajući na tome da se poučavanje što više temelji na radu samih seljaka, znači da pismeni seljaci poučavaju nepismene. Veći je zamah postignut baš zimi pred prestanak rada (1928./29.), a u Bosni i Hercegovini tek zimi 1929./30., ali i tamo je morao biti obustavljen radi zakona iz prosinca 1929. kojim su zabranjeni tečajevi izvan škola.

Nakon obnove Seljačke sloge 1935. stvoreni su uvjeti za ponovno vođenje kampanje koja je počela od jeseni 1937. Unatoč problemima (približavanje rata), nastojanje je poprimilo izgled pravih nacionalnih kampanji za pismenost: uključene su tisuće ljudi, stotine tisuća (barem 300.000) nepismenih je naučilo čitati i pisati, neprojeni su pojedinci, poduzeća i institucije davali svoje priloge, kampanju su pratili mediji, a potporu su davala sva značajnija društva, pa i Katolička crkva.

Od 1937. u kampanju se uključio i Napredak, koji je preuzeo rad u Bosni i Hercegovini. Radi posebnih uvjeta, ovdje je organizacija provedena na drukčiji način (složenija hijerarhija), a budući da je poučavatelja bilo premalo gdje god se moglo održavali su se neslužbeni tečajevi. Do 1941. upornim je radom i ulaganjem znatnih sredstava cijelo područje hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini bilo prekriveno mrežom djelatnika kampanje, kojima je u vrlo kratkom vremenu (samo četiri godine) uspjelo poučiti možda 100.000 nepismenih, a kod drugih početi barem s oblikovanjem novog shvaćanja da je pismenost korisna, da ona može omogućiti uključivanje u moderan život i – ne manje važno – da na nju imaju pravo i žene.

SUMMARY

THE COLLABORATION BETWEEN THE CROATIAN CULTURAL SOCIETY *NAPREDAK* AND *SELJAČKA SLOGA* SOCIETY IN THE LITERACY CAMPAIGN

'Seljačka Sloga,' the cultural and educational organization of the Croatian Peasant Party, organized the first mass extra-institutional courses for literacy with the aim of reducing illiteracy below 10%, which according to European standards was an indication of development. From the very beginning, the HKD (Croatian Cultural Society) *Napredak* ("Progress") followed this attempt closely, and made its greatest contribution in the big campaign of 1937-1941, when it assumed the greater part of the work in the territory of Bosnia and Hercegovina. Through this common effort they succeeded in extending literacy to over 300 000 people, 100 000 of which were from Bosnia and Hercegovina.

Key words: Croatian cultural society *Napredak*, Seljačka sloga, literacy campaign